

PERIOODILISTE VÄLJAANNETE KOMPLEKTEERIMINE TARTU ÜLIKOOI RAAMATUKOGUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL JA XX SAJANDI ALGUL (KUNI 1917. a.)

R. Parmas

TRÜ Teadusliku Raamatukogu arvukatest fondidest on perioodiliste väljaannete fond tänapäeval suurim ja koostiselt üks väärtuslikumaid. Selle rajamine, küll veel mitte iseseisva fondina, kandub tagasi raamatukogu tegevuse algaastatesse. Eriti hoogustus perioodika komplekteerimine aga XIX sajandi teisel poolel seoses ajakirjanduse lausa murranguliselt suurenenud produktsooniga. Kuivõrd perioodiliselt ilmuv trükisõna muutus just neil aegadel teaduse operatiivseimaks levitajaks, kujunes nii uudiskirjanduse muretsemisel kui ka järelkomplekteerimisel valitsevaks printsiip soetada esmajoonel teaduslikku perioodikat. Viimase juurdekasv on vaadeldaval ajavahemikul olnud sedavõrd intensiivne, et juba möödunud sajandi kolmandal veerandil figureerivad perioodika juurdekasvu statistilised näitajad raamatukogu aastaaruannetes omaette, mis õigustab ka antud kirjanduseliigi käsitlemist iseseisva fondina.

Eesmärk muretseda ülikooli raamatukogusse perioodilisi väljaandeid võimalikult ammendavalt nii Lääne-Euroopast kui ka kodumaalt ei realiseerunud tsaarirežiimi kitsastes oludes kaugeltki mitte takistusteta. Seetõttu on üsnagi huvipakkuv jälgida, mis s u g u s t e s t i n g i m u s t e s ja kuidas õnnestus Tartu ülikooli raamatukogul omandada möödunud sajandi teisel poolel ja käesoleva algul kaasaja teaduste aktuaalseid suundi peegeldavat kirjandust sedavõrd, et see rahaldas omaaegseid vajadusi ja kujunes hindamatuks allikmaterjaliks teaduste ajaloo uurijaile tänapäeval.

*

Raamatukogu fondide komplekteerimise põhiprintsiibid kujunesid Tartu ülikoolis välja juba möödunud sajandi algul. Sisuliselt lähtusid need õppe- ja teadusliku töö profiilist ja nende rakendamise plaanipärasuse tagasid komplekteerimise organisatsioonilised

alused, mis püsisid peaaegu muutumatult raamatukogu tsaariege tegevuse lõpuni.

Raamatukogu tegevuse algaastatel kehtestatud ja 1865. a. uuendatud põhimääruse¹ kohaselt esitasid teaduskondade dekaanid raamatukogu juhatusel² iga semestri algul teaduskondades kooskõlastatud, eeloleval semestril vajaliku erialase kirjanduse nimestikud. Universaalse sisuga väljaannete ja väljaspool üksikute õpetoolide profiili olevate teoste nimestikud koostas raamatukoguhoidja. Semestri algul esitatud tellimisi oli võimalik täiendada ka semestri vältel ja raamatukogu kasutajaskonna tarbeks oli sisse seatud desideraatide raamat.

Tellitava kirjanduse, sealhulgas ka perioodika maht oli vaadeldaval ajavahemikul piiritletud raamatukogu eelarvega, mis kinnitatuna 1865. a. kehtis kuni Esimese maailmasõjani. Praktikast olid aga raamatukogu rahalised võimalused ülikooli valitsuse lisatöetuste abil saavutanud sama ulatuse juba 1850. aastatel.

1865. aastal kinnitatud eelarve andis raamatukogu käsutusse 5800 rbl.³ millest majanduskuludeks oli eraldatud 1300 rbl. Ülejäänud oli mõeldud raamatufondide täiendamiseks, kusjuures perioodika tellimiseks oli ette nähtud kindel summa — 800 rbl. Raamatukogu põhimäärusega jaotati komplekteerimissummad teaduskondade, seega suures lõigus ka teadusharude vahel järgmiselt⁴:

	Ajakirjade tellimiseks	Raamatute ostuks	Kokku
Ajaloo-keeleteaduskond	120.—	700.—	820.—
Arstiteaduskond	120.—	560.—	680.—
Füüsika-matemaatikateaduskond	120.—	700.—	820.—
Oigusteaduskond	60.—	420.—	480.—
Usuteaduskond	60.—	420.—	480.—
Üldise sisuga kirjandus	220.—	700.—	920.—
Vene kirjandus ⁵	—	200.—	200.—
Ajalehed	100.—	—	100.—
Kokku	800.—	3 700.—	4 500.—

¹ Reglement für die Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität. [Dorpat, 1865].

² Raamatukogu juhatus moodustas kõigi teaduskondade esindajatest koosnev raamatukogu nõukogu, raamatukogu direktor ja raamatukoguhoidja.

³ Käesolevas töös on rahavääringu all rublades mõeldud 1839.—1843. a. rahareformiga kehtestatud hõberubla.

⁴ Reglement für die Bibliotheksverwaltung. , lk. 2.

⁵ Spetsiaalselt vene kirjanduse tarvis määratud summa oli ette nähtud ka venekeelse perioodika jaoks; vene kirjanduse professor on märgitud ajaloo-keeleteaduskonna üldises koosseisus.

Kujutluse kirjanduse tellimise võimalustest üksikute teadus-
alade kaupa annab summade suhe õppetoolide arvuga, mis üld-
joontes oli aluseks ka kirjanduse tegelikul muretsemisel: ⁶

	Õppetoolide arv	Ajakirjade tellimiseks ühele õppe- toolile	Raamatute ostuks ühele õppetoolile
Ajaloo-keeleteaduskond	9	13.33	77.78
Arstiteaduskond	11	10.99	50.99
Füüsika-matemaatikateaduskond	9	13.33	77.78
Oigusteaduskond	6	10.—	70.—
Usuteaduskond	5	12.—	84.—

Ajakirjanduse tellimiseks eraldatud eelarvesummade suhteliselt väike erikaal seadis perioodika fondi arvulisele juurdekasvule näiliselt tagasihoidlikud piirid. Ometi polnud needki tollal kooskõlas Rahvaharidusministeeriumi seisukohtadega, mille järgi ülikoolide raamatukogusid käsitati esmajoones õpperaamatukogudena, peamise ülesandega komplekteerida õppekirjandust. 1862. a. nõudis Rahvaharidusministeerium ringkirjaliselt isegi kulutuste vähendamist ajakirjandusele, kusjuures eriti tauniti meelelahutusliku perioodika muretsemist.⁷ Ometi moodustasid Tartu ülikooli raamatukogule 1862. a. tellitavatest ajakirjadest teadusliku perioodikana mitteametustatavad väljaanded ainult 10 nimetust (neist 2 Baltikumis ilmuvat, 2 saksa ja 1 prantsuse väljaanne ning 5 Venemaal ilmuvat: «Отечественные записки», «С.-Петербургские ведомости», «Русский вестник», «День», «Zeitschrift für Kunde des geistigen Lebens in Russland»), kuna ülejäänud, kaugelt üle 100 nimetuse, olid vaieldamatult teadusliku iseloomuga.⁸

Valitsevate ringkondade suunilusest, samuti eelarve tagasihoidlikust ulatusest hoolimata peegeldavad raamatukogu aastaaruanded juba sajandi keskpaiku tähelepanu väärivat tõusutendentsi. Kui näiteks aastal 1857 ostetavate ajakirjade koguarv piirdus veel 84-ga (neist kodumaiseid väljaandeid 13, lisaks annetuste teel saaduid kokku 29),⁹ siis juba 1860. a. telliti ainuüksi raamatukogu peamise komisjonäri K. F. Köhleri kaudu Leipzigidist

⁶ Suhteliselt väiksema summa planeerimisel meditsiinilase kirjanduse muretsemiseks oli arvestatud arstiteaduskonna omaette eelarvega instituutide raamatukogusid.

⁷ Kuraator ülik. valitsusele 4. XII 1862. — Eesti NSV Riiklik Ajaloo Kesk-
arhiiv (ENSV RAKA), f. 402, nim. 5, s.-ü. 607, l. 1.

⁸ Raamatukoguhoidja ülik. valitsusele 28. XII 1862. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 607, l. 2.

⁹ Jahresbericht der K. Universität Dorpat 1857. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 794, l. 47—48.

134 välismaist ajakirja¹⁰ ja aastaks 1875 oli nii ostude, annetuste kui ka vähemal määral vahetuse teel omandatud ajakirju kokku 367 nimetust 9412-s köites.¹¹

Rõhuva enamiku tellitavatest ajakirjadest moodustasid sellal kodumaise teadusliku perioodika kõrval saksa väljaanded, kuid kogu vaadeldaval ajavahemikul suurenes pidevalt teistegi — prantsuse, inglise, USA, itaalia, arvukalt ka Skandinaavia jt. Euroopa maade väljaannete hulk. Seejuures püüti nn. eraajakirjade kõrval muretseda võimalikult rohkesti ka teaduslike asutuste ja seltside perioodilisi publikatsioone.

Perioodika fondi selline püsiv juurdekasv neil ja järgnevail aastail polnud aga mõeldav eelarvesummade ulatuse ja jaotuse fikseeritud piirides. Komplekteerimise praktiline edu tulenes raamatukogu juhtkonna suhtelisest iseseisvusest ja sõltumatuses ülikooli valitsusest nii tellitava kirjanduse valikul kui ka finantsküsimuste lahendamisel. Nii andis raamatukogu põhimäärus, mis kohustas küll teaduskondi oma tellimistes piirduma eelarvesummadega, raamatukogule endale õiguse kanda rahade võimalikke ülejääke või ka ülekulutusi järgmisse eelarveaastasse või aastakulutuste summaarseks reguleerimiseks üksikute teadusalade vahel.¹² Eelarve kasutamise selline paindlikkus ja otstarbekus oli tollal iseloomulik ainult Tartu ülikooli raamatukogule, mida piisava tunnustusega on rõhutatud ka omaaegses raamatukogunduslikus kirjanduses.¹³ Teiste ülikoolide praktikas oli sellistes küsimustes otsustavaks instantsiks kas ülikooli valitsus või nõukogu, kellel rahaliste kulutuste reguleerimise eesmärgil lasus üksikasjaliku järelevalve õigus kirjanduse tellimise (Harkovis, Varssavis) või eelarve kasutamise üle (Peterburis, Moskvast, Kiievis).¹⁴

Tarvidus rakendada raamatukogu juhtkonna õigusi aastabüžeti kohandamiseks tegelikele vajadustele ilmnes Tartu ülikooli raamatukogus juba 1868. a., mil ajaloo-keeleteaduskond ja füüsika-matemaatikateaduskond olid sunnitud tegema kulutusi üle lubatud määra.¹⁵ 1870. aastatel oli aga perioodika fondi komplekteerimise vajadus kasvanud sedavõrd, et summade jaotamisest monograafilise ja perioodiliselt ilmuva kirjanduse vahel loobuti täielikult, sest näiteks aastal 1876 kulutati arstiteaduskonnas peri-

¹⁰ Verzeichnis der beim . Köhler . . 1860 verschriebenen Zeitschriften. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 557, l. 13—14.

¹¹ Jahresbericht der K. Universität Dorpat 1874. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1016, l. 24—25.

¹² Reglement für die Bibliotheksverwaltung. . . lk. 4—5.

¹³ Отчет по командировке библиотекаря И. Харьковского университета Константина Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. [Харьков, 1903]. lk. 22.

¹⁴ Samas, lk. 20—23.

¹⁵ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 18. XII 1868. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 638, l. 43.

oodiliste väljaannete muretsemiseks kogu eelarvesumma; ¹⁶ aastal 1879 ületas füüsika-matemaatikateaduskond eelarve 411 rbl. võrra, olles tellinud ainult ajakirju ja jätkteoseid, ¹⁷ kuna arstiteaduskond ületas samal põhjusel oma eelarve 325 rbl. võrra. ¹⁸ Siitpeale iseloomustab kogu raamatukogu komplekteerimistegevust defitsiit iga eelarveaasta lõpul.

Rahaline kitsikus raamatukogu komplekteerimisel tulenes eelkõige eelarve ebaõigest planeerimisest. 1865. aastal määratu oli kinnitatud küll ülikooli juhtkonna projekti alusel, kuid siiski 200 rbl. võrra väiksemana teiste vene ülikoolide raamatukogude omast. ¹⁹ 1863. a. oli Rahvaharidusministeerium küll teinud Tartu ülikoolile ettepaneku rakendada ka siin teiste ülikoolidega ühtset eelarvet, kuid Tartu juhtkond oli lükanud selle tagasi kartusest veel suuremate reformide, s. o. ühtse statuudi ees. ²⁰ Kui raamatukogu kümme aastat hiljem nõudis ülikoolilt suurema eelarve taotlemist, siis Rahvaharidusministeeriumile seda taotlust sellal ei esitatudki. ²¹ 1882. a. esines raamatukogu nõukogu uue sooviga suurendada oma aastaelarvet 5000 rbl. võrra ülikooli sisemistest ressurssidest, s. o. nn. erisummade arvel (tasu loengute kuulamise eest, immatrikuleerimismaks, ülejäägid vakantsete professuuride arvelt jne.) ²² Sellal aga polnud ülikool enam suuteline erisummadest nii suure osa regulaarseks loovutamiseks, sest ülikooli pea-aegu veerand sajandit kehtinud summaarse eelarve puudujäägid ületasid kõikvõimalikud sissetulekud. Samal ajal tegi tsaarivalitsuse kultuuripoliitika Baltimaadel Tartu ülikoolile omakorda kitsendusi: 1884. aasta ülikoolide reform koos eelarvete suurendamisega ei puudutanud Tartut hoopiski. Seoses sellega suurenes ka raamatukogu suhteline majanduslik mahajäämus, sest teiste ülikoolide raamatukogude eelarve tõsteti reformiga 7000 rublani. ²³ Missugusteks kujunesid antud tingimustes Tartu ülikooli raamatukogu vajadused veel edaspidi, seda iseloomustab ülevaade

---

¹⁶ Prof. Boehm arstiteadusk. nõukogule 27. VIII 1876. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 840, l. 248.

¹⁷ Füüsika-matemaatikateadusk. ülik. nõukogule 19. I 1880. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 173.

¹⁸ Arstiteadusk. ülik. nõukogule 28. I 1880. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 172.

¹⁹ К. И. Абрамов и В. Е. Васильченко. История библиотечного дела в СССР до 1917 года. Москва, 1959, lk. 98.

²⁰ А. Будловнич. Историческая заметка о бюджетных отношениях Имл. Юрьевского Университета в разные периоды его существования. — Журнал Министерства Народного Просвещения, 1895, № 9, lk. 4—5.

²¹ Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 31. III 1878. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 125—126.

²² Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 1. XI 1882. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 782, l. 91—95.

²³ Общий устав Имп. Российских университетов. Харьков, 1884, lk. 30.

kulutustest ainuüksi perioodilistele väljaannetele ja jätkteostele aastal 1900:²⁴

	Kulutused		
	jätkteostele	ajakirjadele	kokku
Ajaloo-keeleteaduskond	655.—	540.71	1195.71
Arstiteaduskond	50.—	698.68	748.68
Füüsika-matemaatikateaduskond	400.—	755.78	1155.78
Õigusteaduskond	100.—	275.16	375.16
Usuteaduskond	117.50	156.43	273.93
Üldise sisuga kirjandus	296.24	631.25	927.49
Kokku	1618.74	3058.01	4676.75

Raamatukogu eelarve mahajäämus tegelikest vajadustest pole seletatav ainult planeerimise vigadega. Olulise põhjusena lisandub terve rea uute õppetoolide rajamine juba 1870. aastatel ajaloo-keeleteaduskonnas ja arstiteaduskonnas, 1880. aastatel ka õigusteaduskonnas,²⁵ mis nõudis komplekteeritava kirjanduse profiili laiendamist. Eelnevaga kaasnes veel kogu trükitoodangu suurenemine ja raamatuhindade järsk tõus. Kuna ülikoolis õppekeelena 1893. aastani kehtinud saksa keel nõudis ülekaalukalt väliskirjanduse muretsemist, raskendas selle hankimist veel rahakursi pidev langus välisturul. Viimane asjaolu lubas raamatukogu eelarve reaalset väärtust juba 1870. aasta lõpul hinnata vaevalt 3000-rublalisena.²⁶

Keerukate olude kiuste on neil aastatel siiski põhjust rääkida raamatukogu fondide enam-vähem plaanipärasest täiendamisest. Võimalikuks osutus see üksnes tänu ülikooli juhtkonna heapere-mehelikule suhtumisele raamatukogusse kui ülikooli kesksesse allasutusse, mille ülesandeks polnud teenindada ainult väikest üliõpilaste või teadlaste gruppi, vaid kogu ülikooli tervikuna. Sõltus ju eelkõige raamatukogu fondidest kogu ülikooli õppe- ja teadusliku töö edu. Nii arvestatigi ülikooli valitsuses iga-aastaste toetuste jaotamisel erisummadest alati ja esmajärjekorras just raamatukogu vajadusi. Määratud toetussummade suurus ilmutab küll äärmist ebastabiilsust, kuid need vastasid konkreetsetele vajadustele ja määrati raamatukogu juhtkonna või teaduskondade taotluste alusel. XIX sajandi viimasel veerandil moodustasid lisasummad keskmiselt 2000 rbl. aastas.

²⁴ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 504—513.

²⁵ E. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906, lk. 31, 37.

²⁶ Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 31. III 1878. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 125—126.

Raamatukogu äärmiselt komplitseeritud majanduslik seisund teeb ootuspäraseks lünkliku komplekteerimise. Ometi pole need raskused perioodika fondi kujunemist kuigivõrd kahjustanud. Et komplekteerimise põhiprintsiibiks oli vältida inkomplektsust, siis ei esine ka vaadeldud ajavahemikul ajakirjade aastatellimiste põhjendamatuid katkestamisi. Seevastu on kuni 1890. aastateni osutunud võimalikuks alustada igal aastal tavaliselt 3—6 uue ajakirja tellimist, kusjuures mõnedel aastatel esineb lausa erakordset juurdevoolu, näit.:²⁷

1875. a.	15 uut ajakirja
1876. a.	65 „ „
1880. a.	43 „ „
1883. a.	10 „ „
1885. a.	12 „ „
1889. a.	17 „ „

1890. aastate keskelt alates kuni vaadeldava perioodi lõpuni on aasta keskmine juurdekasv 15 nimetust, millest küll osa omandati publikatsioonide vahetamise teel.

Mõistagi ei kulgenud võitlus perioodika fondi täielikkuse eest pingutusteta ja majandusliku kriisi raskematel momentidel osutus mõnigi kord vajalikuks astuda üsna radikaalseid samme.

Nii näiteks otsustas raamatukogu nõukogu 1889. a. suures kitsikuses loobuda osast eelarve üldrubriigi summadest tellitavatest filoloogilise, etnograafilise ja universaalse sisuga ajakirjadest («Anglia», «American Journal of Science», «Romania», «Quarterly Review», «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», «Transactions of the New Zealand Institute», «Journal of the Asiatic Society of Bengal», «Proceedings of the Asiatic Society», «Verhandlungen der Leopold-Carolinischer Akademie der Naturforscher»)²⁸ millest enamik oli raamatukogule muretsetud juba nende ilmuma hakkamisest peale. Siiski suudeti ainelised raskused lisatoetuste abil ületada ja nimetatud otsuse kohaselt katkes tegelikult ainult ühe raamatukaubandusliku ajakirja («Börsenblatt für den deutschen Buchhandel») tellimine.

Kui aga raamatukogu sajandivahetuseks sattus taas suurematesse ainelistesse raskustesse, nõudis sedapuhku juba ülikooli valitsus väljaminekute vähendamist ja koguni eelarve piirideni.²⁹ Teatavasti oli raamatukogu kulutuste määr jätkuvate ja perioodiliste väljaannete omandamisel kasvanud enneolematult suureks (vt. lk. 8). Seejuures ei võimaldanud majandusliku seisundi perspektiivitus raamatukogul isegi täiel määral kohanduda ülikooli

²⁷ Andmed on võetud raamatukogu aastaaruannetest ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1026, 1034, 1071, 1096, 1109, 1142.

²⁸ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 19. II 1888. — TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond. Ülikooli raamatukogu fond (UR) 402, l. 434.

²⁹ Ülik. valitsuse otsus 9. IX 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 502.

uutele vajadustele seoses üleminekuga vene õppekeelele (peale usuteaduskonna). Õppekeele vahetamisel uuendunud üliõpilaskond pärines sellal valdavas osas Venemaa keskkubermangudest ja enamasti vaimulikest seminaridest. Uute üliõpilaste ettevalmistuse põhipuuduseks oli aga äärmiselt madal võõrkeelte oskus,³⁰ mille tõttu suurem osa raamatukogu senistest fondidest jäi neile kättesaamatuks.

Ülikooli valitsuse ettepanek vähendada komplekteerimise kulu- tusi mõeldamatu miinimumini oleks põhjustanud antud olukorras loobumist enamikust tellitavatest ajakirjadest. Raamatukogu nõu- kogu 25. novembri 1900. a. otsusega kärbitigi esialgu 5 univer- saalse sisuga ajakirja tellimised ja paluti ka teaduskondi piirata oma väljaminekuid samal teel.³¹ Teaduskonnad aga enamikus keel- dusid perioodiliste väljaannete arvu vähendamast, osutades vaja- dusele seda hoopis suurendada.³² Ainuüksi arstiteaduskond leidis olevat võimaliku loobuda ühest ajakirjast, kuna ajaloo-keeletea- duskond oli nõus katkestama 4 ajakirja tellimise, nõudes nende asemele aga 22 uut nimetust.³³ Oppejõudude kategooriline keeldu- mine kokkuhoiust fondide inkomplektsuse arvel katkestas lõpptule- musena ainult 3 ajakirja — «Journal de pharmacie»³⁴, «Neue phi- lologische Rundschau»³⁵ ja «Revue blue»³⁶ — tellimise. Lisaks vii- mati mainitutele otsustas raamatukogu nõukogu loobuda ka raa- matukogunduslikest ajakirjadest, nagu «Library», «Zeitschrift für Bücherfreunde» ja üldrubiigi arvel tellitavast «Verhandlungen des Deutschen Reichstags»³⁷ ent kas jätkuva või järelkomplek- teerimise tõttu on need raamatukogu fondides lünkadeta olemas.³⁸ Samuti on raamatukogus enam või vähem täielikkude komplekti- dena olemas ajaloo-keeleteaduskonna nõusolekul tellimisnimesti- kest mahatõmmatud ajakirjad: «Korrespondenzblatt des Gesamt- vereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine», «Go- thaischer Hofkalender» ja «Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed

³⁰ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513. — Üliõpilaste ebarahuldavale keelteoskusele on sellal korduvalt tähelepanu juhtinud ka oppejõud.

³¹ Samas.

³² Õigusteadusk. raamatukogu direktorile 13. XI 1900; Füüsika-matemaat- tikateadusk. raamatukogu direktorile 30. XI 1900; Usuteadusk. raamatukogu direktorile 18. XI 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 517—518, 531, 514—515.

³³ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513.

³⁴ Arstiteadusk. raamatukogu nõukogule 23. XI 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 520.

³⁵ Prof-te Nikitski ja Krašeninnikovi resolutsioon raamatukoguhoidja esi- tisele [24. XII 1900]. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 522—523.

³⁶ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513.

³⁷ Samas.

³⁸ Vt. Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost E. Vigel. Tartu, 1940.

og Historie», samuti rea õppejõudude poolt samas soovitud, kuid varem puudunud väljaanded: «Archiv für Papyrusforschung», «Eranos», «Hermathena», «Bibliothèque de l'École des chartes», «Bibliothèque de l'École des hautes études», «Revue de synthèse historique»,³⁹ millest küll osa on ilmselt muretsetud hiljem.⁴⁰

Niisiis õnnestus raamatukogul ülikooli kollektiivi abiga siiski ületada esimene tõsisem kriis aastal 1900, kuid suuremaid lünki põhjustas rahakitsikus fondides ja eelkõige ajakirjade hulgas aastal 1907, kui raamatukogu võlad olid kasvanud 16000 rublani,⁴¹ millest 12000 rbl. võlgneti 1904. a. alates tasumata arvete katteks raamatukogu komisjonärile Köhlerile Leipzigis.⁴²

Raamatukogu tollane erakordselt ränk rahapuudus tekkis ülikooli erisummadest antava toetuse vähenemisest: aastal 1902 — rbl. 138.32, aastal 1903 — rbl. 2918.17 aastatel 1904—1906 mitte sugugi.⁴³ Viimase neelasid nüüd juba täielikult ülikooli suurenenud koosseis ja õppejõudude kõrgendatud palk, kuna kogu ülikooli eelarve oli jäänud peaaegu muutumatuks 1865. a. alates. Võrreldes veel teiste Venemaa ülikoolidega oli Tartu raamatukogu aineiline baas sajandivahetusel äärmiselt maha jäänud. Koos regulaarsete assigneeringutega erisummadest moodustas raamatukogu eelarve sellal Peterburi ja Moskva ülikoolis 17000 rbl., Kiievi ülikoolis 15500 rbl., Odessa ülikoolis 14400 rbl., Kaasani ja Varsavi ülikoolides 12000 rbl., Harkovi ülikoolis 10000 rbl., Tartus aga juhuslike toetussummade keskmist arvestades (majanduskuludeta) — 6400 rbl.⁴⁴

Raamatukogu krooniliseks kujunenud võlgnevus põhjustas enneolematuid seisukohavõtte ka raamatukogu nõukogus. Juba 1903. a. otsustati järgmiseks aastaks lisasummade mittesaamise korral katkestada igasuguste raamatute ja ajakirjade tellimine,⁴⁵ kuid antud juhul otsust siiski ei rakendatud. 1906. a. keeldus aga raamatukogu direksioon endale vastutust võtmast võlgade edasise suurenemise eest⁴⁶ ja raamatukogu nõukogu otsusega loobuti 1907 aastaks kõigi raamatute ostust, 108 välismaise ja 1 kodu-

³⁹ Vt. Tartu ülikooli raamatukogu ajakirjade nimestik. Koost. E. Vigel. Tartu, 1940.

⁴⁰ Vrd. Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетскою Библиотекою и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. [Юрьев, 1908].

⁴¹ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 20. XI 1906. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1511, l. 80—81.

⁴² Меры к покрытию дефицита Универс. Библиотеки [7. XI 1906]. — ÜR 854, l. 10—11.

⁴³ Обзор добавочных сумм 1892—1905. — ÜR 850, l. 134.

⁴⁴ Доклад библиотечной комиссии. — Заключение факультетов. Юрьев, 1901, lk. 55.

⁴⁵ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll. 25. I 1903. — ÜR 842a, l. 2—3.

⁴⁶ Raamatukogu direktor ülik. nõukogule 8. V 1906. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 51.

maise ajakirja ning 21 jätkuva teose edasisest tellimisest.⁴⁷ Jooksvaid komplekteerimiskulusid loodeti sellega kokku hoida umbes 1300 rbl. ulatuses, mille võrra oli keskmiselt ületatud ka raamatukogu aastaeelarve ainuüksi perioodiliste väljaannete muretsemisega. Kooskõlas raamatukogu nõukogu otsusega kohustas raamatukogu toliaegne direktor prof. A. A. Vassiljev ka raamatukoguhoidjat piirduma 1907 a. väljaminekutes rangelt eelarvesummaga, lubamata mingeid ülekulutusi 1908. a. arvel.⁴⁸

Kui raamatukogu nõukogu otsus oleks jõustunud täielikult, oleks raamatufondidesse kahtlemata tekkinud lünk, mille täitmine edaspidi oleks osutunud peaaegu võimatuks. Kavatsus pörkus aga äärmiselt tugevate opositsioonile kõigis teaduskondades, ja juba 1907 a. juunis uuendati 35 ajakirja tellimised.⁴⁹ 1908. aastaks ja ka edaspidi komplekteerimisele määratud lisatoetused võimaldasid tekkinud lünga täitmist aga sedavõrd, et lõpptulemusena jäid inkomplektseteks ainult 19 väljaannet: «Annales du Musée Marseille», «Annuaire de l'Observatoire municipal de Montsouris», «Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene», «Zentralblatt für Anthropologie» (tellitud ka anatoomia instituudis), «Chronique de France», «The Babylonian Expedition», «Gazette des beaux arts», «Gothaischer Genealogischer Hofkalender», «Journal and Proceedings of Asiatic Society of Bengal», «Justizstatistik», «Proceedings of the London Mathematical Society», «Questions diplomatiques et coloniales», «The Edingburgh Review», «Revue de l'orient chrétien», «Revue des cours et conférences», «Wisła», «Zeitschrift für Österreichische Gymnasien», «Zeitschrift für den deutschen Unterricht», «Zeitschrift für Untersuchung der Nahrungsmittel» (viimane oli tellitud ka hügieeni ja farmaatsia instituutides).⁵⁰

Peale väheste erandite on loendatud väljaanded siiski teisejärgulise tähtsusega, nii et raamatukogu fondi väärtus kokkuvõttes ei vähenenud eriti märkimisväärselt. Seejuures oli ajakirjade koguarv aastaks 1908 kasvanud 901 nimetuseni 40864 köites,⁵¹ mis raamatukogu liigitussüsteemi järgi jagunesid erialadesse järgnevalt:⁵²

---

⁴⁷ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 7. XI 1906. — ÜR 842a, l. 10—11.

⁴⁸ Бюджет библиотеки на 1907 год к 26 февр. 1907 г. — ÜR 854, l. 9.

⁴⁹ Список журналов — ÜR 854, l. 59—61.

⁵⁰ Vt. Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost E. Vigel. Tartu, 1940.

⁵¹ Годовой отчет 1907. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1366, lk. 29—30.

⁵² Andmed on toodud 1908. a. ilmunud ajakirjade nimestiku alusel: Список журналов и других периодических изданий.. [Юрьев, 1908.]

Teadusharu fondide liigitussüsteemi järgi		Venekeelseid	Võõrkeelseid	Kokku
II.	Keeleteadus	9	55	64
III.	Usuteadus	11	42	53
IV.	Õigusteadus	6	50	56
V.	Arstiteadus	22	73	95
VI.	Filosoofia	1	12	13
VII.	Pedagoogika	5	6	11
VIII.	Riigiteadus	27	28	55
IX.	Sõjateadus	—	2	2
X.	Loodusteadused	19	77	96
XI.	Tehnoloogia	18	15	33
XII.	Matemaatika	1	18	19
XIII ^a	Geograafia	11	42	53
XIII ^b	Ajalugu	26	70	96
XIV	Ilukirjandus. Kunst	1	13	14
XV	Kirjandusteadus	8	85	93
XVI.	Universaalse sisuga kirjandus	25	125	150
		190	711	901

Ostetud väljaannete kõrval peegeldavad toodud andmed vähe- mal määral ka annetuste ja publikatsioonide vahetuse teel oman- datud väljaandeid, kusjuures viimaste enamik langeb ajaloo, loo- dusteaduste, eriti aga universaalse sisuga kirjanduse valdkonda (teaduslike asutuste, eeskätt teaduste akadeemiate, ka ülikoolide väljaanded)

Tõsisemad ja tänini täitmata lüngad, eriti välisperioodi- kas, on raamatukogus tekkinud alles Esimese maailmasõja puhke- misega, mil järsult katkes kirjanduse sissevedu eeskätt Saksa- maalt. Sõjategevusest otseselt tingitud takistustele lisandus siis veel keeld teostada rahalisi operatsioone saksa firmadega⁵³ ja see katkestas hoobilt vahekorrad ka raamatukogu senise peamise varustajaga — Köhleri ettevõttega Leipzgis. Teiste maade peri- oodilisi väljaandeid (inglise, prantsuse, itaalia, šveitsi, ameerika) otsustas raamatukogu nõukogu uue olukorra tõttu tellida Wolffi raamatukaupluse kaudu Peterburis,⁵⁴ kust seni oli saadud peami- selt kodumaiseid väljaandeid.

Põhjaliku segaduse väliskirjanduse komplekteerimisel tekitas tookord veel vene rubla kursi enneolematult suur langus maailma- turul, mis tingis vajaduse välisvaluuta järele. Järgnevatel sõja- aastatel raamatukogu ja teistegi ülikooli instituutide varustajaks saanud Liederti raamatukauplus Moskvast taotleski ülikooli raa- matukogu jaoks valuutat 8000 rbl. ulatuses (tellimisteks Taanist

⁵³ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 25. II 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1511, l. 551.

⁵⁴ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 25. XI 1915. — ÜR 842^a, l. 39—40.

6000, Prantsusmaalt 1000 ja Inglismaalt 1000 rbl.)⁵⁵, kuid selleks oli vaja Rahandusministeeriumi erikantselei luba. Viimane saadi alles 1917 a. keskpäiku eeskätt perioodika tellimiseks (raamatukogule 8000 rbl., teistele instituutide ja kabinettide raamatukogudele 16286 rbl.),⁵⁶ ent dokumentatsiooni puudulikkus antud juhul ei võimalda järeldada komplekteerimise jätkumist. Perioodiliste väljaannete registreerimise raamat raamatukogu käsikirjade osakonnas⁵⁷ sisaldab viimaseid sissekandeid saksa väljaannete kohta aastast 1914, teiste maade ajakirjade puhul aga aastatest 1916—1917, kuid raamatukogu direktori esitisest ajakirjade lugemistoa kohta nähtub, et veel 1915. a. lõpul mingit välisperiodikat raamatukogusse ei saanud.⁵⁸

Kirjeldatud ajavahemikul on perioodika fondi komplekteerimiseks majanduslike takistuste kõrvaldamisel raamatukogule tõhusat abi osutanud ka ülikooli õppejõudude kollektiiv. Nii näiteks eraldati üksikute õppetoolide esindajate taotluste põhjal suurem osa toetusi ülikooli erisummadest. Vaevalt oleks raamatukogu juhtkonnal õnnestunud nii valutult ületada ka suuremaid kriisiaastaid 1900 ja 1907, kui poleks olnud ülikooli õppejõudude üksmeelset rinnet raamatukogu fondide terviklikkuse huvides. Suurim õppejõudude algatus kasutatava perioodika nomenklatuuri laiendamiseks langeb aga aastasse 1874, kui rida professoreid (osalts raamatukogu nõukogu liikmed) luhtunud katse järel uuendada raamatukogu eelarvet algatas suurejoonelise ajakirjade lugemisringi asutamise mõtte.⁵⁹ Lugemisringi põhikirja järgi oli ringi liikmete ette nähtud aastane osamaks 15 rbl., mille eest tellitavad ajakirjad pidid aasta vältel olema ühiselt kasutatavad ringi lugemistoa, seejärel minema 10 rbl. eest iga tellija valdusse ning ülejäänud ülikooli raamatukogu fondidesse. Majanduslikeks kulutusteks taotleti ülikooli valitsuselt iga-aastast toetust 500 rbl. ulatuses.⁶⁰

Põhikirja projekt ei leidnud aga Rahvaharidusministeeriumis kinnitamist, sest see baseerus ringi liikmeskonna ebareaalsel stabiilsusel ega arvestanud raamatukogu huvisid esmajoones. Rahvaharidusministeerium tegi seejuures algatajatele omapoolse ettepaneku — anda ülikooli valitsuselt taotletud 500 rbl. raamatukogu käsutusse uute ajakirjade tellimiseks ning tasuda liikmemaksudest

⁵⁵ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 28. II 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 255.

⁵⁶ Ülik. valitsus allasutuste direktoritele 20. V 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 279.

⁵⁷ UR 310.

⁵⁸ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 29. X 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 220.

⁵⁹ Prof.-d Mühlau, Bulmerincq, A. Schmidt, Meyer, A. Oettingen ülikooli nõukogule 18. X 1874. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 1a—2.

⁶⁰ Statutenentwurf für das bei der Universität Dorpat neu zu gründende Journalistikum. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 1a—15.

asjaajamiskulud.⁶¹ Viimasega ei nõustunud aga ringi asutajakond ja algatus kavatses vormis ei teostunud.⁶² Uus ajakirjade lugemistuba rajati aga siiski ja selle täiendamiseks suurendati ülikooli erisummadest laekuva ühekordse toetuse abil raamatukogule seni tellitud ajakirjade hulka alates 1876. aastast kõigil teadusaladel kokku 66 uue nimetuse võrra.⁶³

Majandusliku kitsikuse kasvamisel püüdis raamatukogu juhtkond leida mitmel viisil abi ka omaalgatuslikult, kusjuures olulisemaks töövormiks kujunes lepinguline koostöö mitmete Tartu organisatsioonidega.

Esimene niisugune leping sõlmiti raamatukogu nõukogu otsusel aastal 1882 organisatsiooniga «Akademische Musse», mis ühendas ülikooli õppejõude, üliõpilasi ja linna intelligentsi. Kokkuleppele organisatsiooniga tasuti rea ajakirjade tellimiskulud pooleks, kusjuures väljaannete saabunud üksiknumbrid olid esialgu 4 nädala vältel «Akademische Musse» käsutuses, kust nad seejärel ülikooli raamatukogule üle anti jäädavaks omanduseks.⁶⁴ Kahasse tellitud väljaanded (arvult 40—45) olid, peale 3—4 prantsuse ajakirja, suuremalt osalt jätkuks raamatukogus juba varem esinenud saksa teaduslikele ajakirjadele, eeskätt õigusteaduse ja ajaloo, aga samuti ka keele-, majandus- ja arstiteaduse valdkonnast, näit.: «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», «Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht», «Zeitschrift für Handelsrecht», «Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft», «Jahresberichte über die Fortschritte der klassischen Alterthumswissenschaft», «Revue critique d'histoire et de littérature», «Archaeologische Zeitung», «Archiv für slavische Philologie», «Philologus», «Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft», «Berliner klinische Wochenschrift», «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», «Petermanns geographische Mitteilungen», «Deutsches Archiv für klinische Medizin», «Archiv für Psychiatrie» jt.⁶⁵

Ülikooli raamatukogule igati kasulik lepinguline koostöö organisatsiooniga «Akademische Musse» vältas kuni selle sulgemiseni 1891. a., kusjuures lõpptulemusena moodustasid raamatukogule tellitud väljaanded ligikaudu poole seltsi lugemislauas olevast jooksvast perioodikast.⁶⁶ Organisatsiooni likvideerimise järel jät-

⁶¹ Выписка из журнала Ученого Комитета Министерства Народного Просвещения 23. VI 1875 — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 22—24.

⁶² Raamatukogu nõuk. ülik. nõukogule 16. X 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 28—29.

⁶³ Raamatukogu direktor ülik. nõukogule 1. XII 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 840, l. 213.

⁶⁴ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokollid 7. XI 1881 ja 3. III 1882. — ÜR 402, l. 239 ja 253.

⁶⁵ Vt. raamatukogu ajakirjade registreerimise raamatud — ÜR 300, 301, 302.

⁶⁶ Zeitschriften-Katalog [d. Akad. Musse]. 1884—1890. — ENSV RAKA, f. 2669, nim. 1, s.-ü. 57—63.

15 kõrgemat õppeasutust, kes erinevalt välismaa ülikoolidest andsid välja ka perioodiliselt ilmuvaid toimetiste sarju. Vaadeldava perioodi lõpuks on riiklike ja teaduslike asutuste ning seltside vahetuspunktid kodumaal kasvanud 151-ni (nendest Baltimail 20), kuna kõrgematest õppeasutustest olid vahetussuhted sellal juba 52-ga. Seejuures intensiivistus väljaannete vahetamine eriti 1893. aastal, mil Tartu ülikool hakkas välja andma oma toimetiste sarja («Ученые записки Имп. Юрьевского университета»). Tänu toimetistele on raamatukogul õnnestunud lühema või pikema aja vältel omandada ka tervet rida eraajakirju nii kodumaalt kui ka välismaalt. Viimastest olulisematena väärivad nimetamist alates 1895—1896 omandatud «Szazadok» (Budapest), «Kwartalnik historyczny» (Lvov), «Жите і слово» (Lvov), «Česky Casopis Historicky» (Praha), «Krok» (Praha), «Bulletino di Archeologica e Storia Dalmata» (Spalato), hilisematest «Юридически Преглед» (Sofia), «Медицинский Париж» (Pariis).

Eriti oluline on perioodika fondi komplekteerimisel olnud vahetussuhete rajamine kodumaiste eraajakirjadega, sest viimaste produktsiooni suurenemine ja nõudmiste kasv nende järele langes ajajärku, mil raamatukogu ainelised võimalused olid äärmiselt piiratud. Juba ülikooli toimetiste esimesel ilmumisaastal 1893 rajati vahetussuhted 35 ajakirjaga, mille arv kasvas maksimaalse suuruseni a. 1896 (87 ajakirja). Aastani 1917 on vahetussuhted lühemat või pikemat aega kehtinud (katkenud peamiselt ajakirjade ilmumise lõppemisel) kokku 133 erineva ajakirjaga.

Vahetuse teel on ülikooli raamatukogu eraettevõtjatelt omandanud rohkesti teaduslikke ajakirju mitmetelt aladelt, näiteks: «Научное обозрение», «Русская медицина», «Судебная медицина», «Фармацевт», «Этнографическое обозрение», «Акушерка», «Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины», «Византийский временник», «Русский архив», «Гермес», «Естествознание и география», «Летопись русской хирургии», «Вестник права и нотариата», «Фармацевтический журнал» jpt. Samuti on sel teel omandatud rohkesti ühiskondlik-poliitilise sisuga ajakirju ja ajalehti, kusjuures vahetussuhete loomisel nende toimetustega on määravaks olnud raamatukogu juhtkonna või ülikooli väljaannete toimetaja progressiivne maailmavaateline suunitlus. Tähelepanu väärivad selletaoliste väljaannete hulgas näiteks liberaalse suunaga «Вятская газета», millele tegid kaastööd poliitilised väljasaadetud, peredvižnikute häälekandja «Искусство и художественная промышленность», 1899. a. revolutsiooniliste marksistide juhtimisel olnud «Научное обозрение», liberaalsete narodnikute ja revolutsiooniliste marksistide ühine väljaanne «Новое слово», marksistlikke ideid propageeriv «Образование» jt. Tuleb aga märkida, et vahetuse teel omandati ka

mõningaid reaktsoonilise sisu ja usulis-müstitsistliku kallakuga väljaandeid, nagu «Русская беседа», «Северный вестник», «Странник», «Хозяйн» jt.

Uute väljaannete jooksva omandamise kõrval on raamatukogu perioodika fondi hulgaliselt täiendatud järelkomplekteerimise teel, eriti ajajärgul enne sajandivahetust, mil raamatukogu ainelised võimalused olid suhteliselt paremad. Nii raamatukogu juhtkond kui ka üksikute õppetoolide esindajad on pidevalt huvitunud lünkade täitmisest kas tervete seeriade või härvemini üksikute aastakäikude näol (viimast laadi lünki püüti vältida juba jooksva komplekteerimisel) mille kohta leidub nii kirjavahetustes kui ka raamatukogu aastaaruannetes hulgaliselt näiteid. Valdav osa tagantjärele muretsetud ajakirjadest on seejuures inglise või ameerika päritoluga, mis omamoodi peegeldab komplekteerimistegevuse avardumist XIX saj. teisel poolel. Ei puudu aga ka näiteid saksa ja prantsuse ajakirjanduse kohta. Nii omandati näiteks 1869. a. akadeemik K. E. v. Baeri isiklikust raamatukogust «Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie» Bd. 1—18, 1848—1865; 1871. a. antikvaarselt «Gazette des hopitaux» 1841—1868; «Proceedings of the R. Society of London» vol. 1—17 1850—1869; 1872. a. «Transactions of the Pathological Society of London» vol. 1—19, 1846—1868; «American Journal of Science» vol. 1—50, 1846—1870; 1874. a. «Transactions of the R. Irish Academy» vol. 1—23, 1787—1854; 1875. a. «Revue Archeologique» t. 1—16, sér. 2, vol. 1—22, 1844—1870; «Transactions of the R. Society of Edinburgh» vol. 1—26, 1788—1871; 1878. a. «Archiv für katholische Kirchenwelt» Bd. 1—34, 1857—1875; 1879. a. «Serapeum» Bd. 1—34, 1840—1870; 1883. a. «Annals of Natural History» (London) 1838—1883; 1895. a. «Journal de l'École polytechnique» 1856—1870, «Journal für praktische Chemie» Bd. 1—154, 1828—1892, «Archiv für Dermatologie» Bd. 1—25, 1869—1893; 1896. a. «Annales de l'institut Pasteur» т. 1—10, 1887—1896⁷³ jt. Järelkomplekteerimise teel täiendati enne sajandivahetust ka kodumaiseid perioodilisi väljaandeid, näit.: 1873. a. «Сборник И. Русского исторического общества» т. 1—10, 1867—1872, «Записки Одесского общества истории и древностей» 1848—1872; 1898. a. «Христианское чтение» 1824—1894, «Православный собеседник» 1855—1896 jt., kuid suurem osa teaduslike asutuste ja seltside väljaannetest omandati regulaarse publikatsioonide vahetamise teel. Järelkomplekteerimiseks on seejuures rida teaduslikke seltse oma väljaandeid loovutanud ka annetustena, näiteks 1876. a. И. Русское географическое общество (74 köidet seni ruudunud väljaandeid «Записки .», «Известия .» jt.). 1887 a. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии (viima-

⁷³ Andmed on toodud ülikooli aastaaruannetest. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 958, 998, 1016, 1026, 1055, 1065, 1096, 1109, 1218.

sed 15 köidet väljaannet «Известия .»), 1891. a. Православное Палестинское общество (30 köidet ajakirja «Православный Палестинский сборник») jt.

Nii ostude, publikatsioonide vahetamise kui ka annetuste teel omandatud perioodika fond Tartu ülikooli raamatukogus moodustas 1. jaanuariks 1918 1024 erinevat nimetust 56 823-s köites, kusjuures raamatukogu fond (ilma dissertatsioonideta) oli kokku 254 862 köidet.⁷⁴ Ülikooli pearaamatukogu täiendasid sellal aga ka arvukad kitsama profiiliga raamatukogud ülikooli instituutides ja kabinetides. Viimaste fondid täienesid nii vastavate allasutuste eelarve baasil kui ka publikatsioonide vahetuse teel ja sisaldasid samuti rohkesti perioodilisi väljaandeid. Nende raamatukogude komplekteerimisel püüti võimalikult vältida parallelismi pearaamatukoguga.

Nii erialaraamatukogude arv kui ka nende fondide suurus ilmutavad vaadeldud perioodil jõudsat kasvu. Veel 1875. a. on raamatukogude arv 21, 1915. a. aga juba 37, kusjuures perioodilisi väljaandeid neis raamatukogudes 1875. a. oli 267 nimetust, 1915. a. aga 1318 nimetust.⁷⁵ Suuremad perioodiliste väljaannete kollektsioonid on asunud astronoomia observatooriumis, meteoroloogia observatooriumis, botaanikaaias, füsioloogia instituudis, keemia kabinetis ja ülikooli kliinikutes.

Ka erialaraamatukogude perioodilistest väljaannetest moodustavad valdava enamuse välismaised: 1907. a. andmete järgi on kokku 427-st nimetusest välismaiseid 351. Koos pearaamatukoguga sisaldas kogu ülikooli käsutuses oleva perioodika loend sellal aga 1328 erinevat nimetust, kusjuures nende hulgas dublette oli ainult 135, seega vaevalt $\frac{1}{10}$.⁷⁶

Mõistagi pole üksikute näidete või ka arvuliste andmete põhjal mõeldav anda hinnangut kujunenud perioodika fondi sisulisele väärtusele, sest see võiks selguda alles eriuurimuse tulemusena. Raamatufondi üldsuurust arvestades oli aga Tartu ülikooli raamatukogu teiste Venemaa ülikoolide hulgas omal ajal märkimisväärsel positsioonil: Esimese maailmasõja künnisel ületas teda vaid Peterburi ülikooli raamatukogu (fond 465 000 köidet). Kui aga erialases kirjanduses korrigeerida statistiline ebatäpsus,⁷⁷ mis näitaks Tartu ülikooli raamatukogu fondi 460 000 köite asemel 468 000 köitega, siis ületaks ta sellegi ja reastuks ülevene-maaliselt neljandana miljoniliste fondidega Peterburi Avaliku Raamatukogu, Rumjantsevi Muuseumi ja pisut väiksema Tea-

⁷⁴ Годовой отчет 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1524, l. 17—18.

⁷⁵ Годовой отчет 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1026, l. 90—95; Годовой отчет 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1495, l. 35—38.

⁷⁶ Andmed on tuletatud väljaande järgi: Список журналов и дургих периодических изданий [Юрьев, 1908].

⁷⁷ К. И. Абрамов и В. Е. Васильченко, lk. 164.

duste Akadeemia raamatukogu järel. Tartu ülikooli komplekteerimistegevuse tendents hankida esmajärjekorras teaduslikku perioodikat lisab aga tunduvat kaalu kogu ülikooli raamatufondile üldse. Seda enam, et komplekteerimistegevuse organisatsioonilised alused tagasid kahtlemata väärtuslikemate väljaannete omandamise igal teadusalal ja võimaldasid Tartu teadlastele pideva informatsiooni teaduse saavutustest kogu maailma mastaabis.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Käsitkirjalised materjalid:

ENSV RAKA (Riiklik Ajaloo Keskarhiiv). F 402 (Tartu ülikool), nim. 4, säilitusühikud 782, 794, 840, 958, 998, 1016, 1020, 1026, 1034, 1055, 1065, 1071, 1096, 1109, 1142, 1218, 1366, 1495, 1524; nim. 5, säilitusühikud 557, 607, 638, 862, 1291, 1363, 1511, 1591.

F 2669 (Akadeemiline Musse), nim. 1, säilitusühikud 57—63.

TRU Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond, ÜR (Ülikooli raamatukogu fond), säilitusühikud 239, 253, 300, 301, 302, 309, 310, 402, 841, 842a, 850, 854.

Kirjandus:

Dritter Jahresbericht über die Tätigkeit des Deutschen Vereins in Livland 1908. Riga, 1909.

Reglement für die Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität. [Dorpat, 1865.]

Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost. E. Vigel. Tartu, 1940.

Абрамов К. И. и Васильченко В. Е. История библиотечного дела в СССР до 1917 года. Москва, 1959.

Будилович А. Историческая заметка о бюджетных отношениях Имп. Юрьевского Университета в разные периоды его существования. — Журнал Министерства Народного Просвещения, 1895, № 9, к. 1—31.

Заключения факультетов. Выработанный по поручению Правления, доклад Библиотечной комиссии и мнения отдельных членов Совета Императорского Юрьевского Университета по вопросам, предложенным Господином Министром Народного Просвещения относительно желательного устройства университетов, Юрьев, 1901.

Общий устав Имп. Российских университетов. Харьков, 1884.

Отчет по командировке библиотекаря И. Харьковского университета Константина Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. [Харьков, 1903].

Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906.

Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетской Библиотекою и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. [Юрьев, 1908.]

КОМПЛЕКТОВАНИЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ В БИБЛИОТЕКЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВВ.

(до 1917 г.)

Р Пармас

Резюме

С первых же лет ее основания (в 1802 г.) комплектование библиотеки Тартуского (Юрьевского) университета производилось, в первую очередь, научной периодикой, но особенную интенсивность этот процесс принимает во второй половине прошлого столетия в связи со все более растущей продуктивностью периодических изданий, а также в силу увеличения ее роли в распространении науки и знания. Комплектование совершалось главным образом путем покупок на основе принципов, зафиксированных в библиотечных правилах, согласно которым подбор заказываемой литературы подлежал ведению представителями отдельных кафедр, а количество их определялось сметой, предусмотренной по кафедрам, т. е. научным дисциплинам, соразмерно. За период времени с 1865 по 1915 г. строгость распределения сметы (всего 5.600 рублей серебром, на периодику — 800) явилась серьезной помехой для планомерного комплектования фондов, поскольку возрастающие нужды уже в 70-х годах вызвали перерасходы, а в первое десятилетие нашего столетия библиотека оказалась в состоянии задолженности, превышавшей сумму ее сметы на три года. Неоднократные ходатайства дирекции библиотеки в целях увеличения сметы оставались — в условиях царизма — тщетными, хотя в начале нашего столетия смета Тартуской библиотеки и составляла сумму лишь в 30—50% кредитов любой иной русской университетской библиотеки. Притом финансовое состояние библиотеки Тартуского университета осложнялось еще рядом обстоятельств, из которых самые значительные были постоянный спад курса рубля на международном рынке и замена в 1893 г. учебного немецкого языка русским, что обусловило резкое повышение спроса на русскую литературу, но не способствовало завершению комплектования иностранной литературы.

Однако, библиотеке удалось, благодаря правильной организации комплектования, приобрести наиболее важную часть научных периодических изданий как отечественных, так и зарубежных (прежде всего немецких и французских, а начиная с 70-х годов и английских, скандинавских, итальянских и американских). Прирост новых поступлений имел даже постоянную тенденцию к повышению: ежегодно в среднем 3—6 названий, а в отдельных случаях даже значительно больше (в 1875 г. — 15, в 1876 г. — 65, в 1880 г. — 43, в 1889 г. — 17 и т. д.), а к нашему столетию в среднем 15 новых журналов в год.

Планомерное комплектование стало возможным благодаря праву библиотечной комиссии регулировать распределение сметных сумм по отдельным видам литературы и по кафедрам, а также ее праву переносить расходы на следующий год. Немаловажное значение имели и нередкие добавочные кредиты, отводившиеся в порядке однократных субсидий со стороны правления университета из т. н. специальных средств пока это было возможно при крайне ограниченных материальных условиях всего университета. Некоторую часть зарубежных научных журналов (юридических, медицинских, исторических и др., всего 40—45 названий) библиотека приобретала, начиная с последней четверти прошлого столетия, даже в складчину с внеуниверситетскими организациями, объединявшими местную интеллигенцию, немецких и др. студентов («Академическая Мусса», студенческая читальня, Дерптский отдел Немецкого общества в Лифляндии) На основе соответствующих договоров названные объединения сохраняли за собой право пользоваться заказанными журналами в первую очередь в своих читальнях, а затем направляли их в собственность университетской библиотеки.

Несмотря на неоднократно принятые библиотечной комиссией и правлением университета решения прекратить заказы ряда журналов (во избежание перерасходов) в фонде периодических изданий некомплектности не имеется. Мало того, в последней четверти прошлого столетия даже предоставилась возможность докомплектовать полные серии повременных изданий, преимущественно английских и французских, что свидетельствует о расширении направленности всего процесса комплектования. Только в 1907 году библиотека была вынуждена окончательно отказаться от дальнейших заказов на 19 менее важных иностранных журналов (хотя первоначально предполагалось прекратить приобретение 109 журналов и 21 продолжающегося издания) Однако, в те времена в университетской библиотеке имелось уже свыше 900 различных журналов, 80% из которых являлись зарубежными (большей частью по литературоведению, естествознанию, медицине, лингвистике, истории, юриспруденции) Более важные, по сей день неизгладимые пробелы в зарубежной литературе возникли только в Первую мировую войну, в результате прекращения контактов с Германией, а также недостаток валюты для заказов литературы из прочих стран.

Наряду с покупками периодические издания в большей мере приобретены также путем обмена на диссертации университета и, начиная с 1893 г., на «Ученые записки Имп. Юрьевского университета». Таким образом приобретались как отечественные, так и зарубежные труды научных учреждений и обществ, а также т. н. частные журналы. Из отечественных частных научных и общественно-политических журналов путем обмена было при-

обретено всего 133 названия, оказавшиеся особенно нужными после замены учебного языка в университете.

Фонд периодических изданий Фундаментальной библиотеки, состоявший к 1917 году из более чем 1000 названий (около 57.000 тт.), дополняли многочисленные отраслевые библиотеки при университетских институтах и кабинетах. К тому же времени в них числилось свыше 1300 названий отраслевых научных журналов, приобретаемых вне сметы Фундаментальной библиотеки и по содержанию не дублирующих ее фонд.

Таким образом, основы организации комплектования библиотечных фондов обеспечили приобретение университетом всех ценнейших периодических изданий по всем отраслям науки, давая тартуским ученым солидную и постоянную информацию о научных достижениях в мировом масштабе.

DER ERWERB VON PERIODISCHEN SCHRIFTEN IN DER TARTUER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS (BIS ZUM JAHRE 1917)

R. Parmas

Zusammenfassung

Seit ihrer Gründung im Jahre 1802 hat sich die Bibliothek der Tartuer (Dorpater) Universität in erster Linie um die Anschaffung von wissenschaftlichen Zeitschriften bemüht. Mit besonderem Eifer wurden dieselben jedoch in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts angeschafft, weil die Zahl dieser Art von Druckwerken schnell zunahm und weil ihr in der Verbreitung von wissenschaftlichen Kenntnissen eine immer größere Bedeutung zukam. Die Anschaffung der Zeitschriften erfolgte hauptsächlich durch Kauf auf Grund der im «Reglement für die Bibliotheksverwaltung» festgelegten Prinzipien, laut denen die Auswahl der bestellten Literatur inhaltlich von den einzelnen Lehrstühlen, dem Umfang nach aber entsprechend den unter den Lehrstühlen proportional verteilten Quoten festgesetzt wurde. Der begrenzte Jahresetat (insgesamt 5600 Silberrubel, darunter 800 Silberrubel für die periodischen Schriften) im Zeitraum von 1865 bis 1915 hat eine planmäßige Erwerbung wesentlich erschwert. Die wachsenden Bedürfnisse hatten bereits in den 70er Jahren des vorigen Jahrhunderts Mehrausgaben verursacht, im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts war die Universitätsbibliothek aber derart verschuldet, daß sie ihren dreijährigen Voranschlag weit überschritten hatte. Wiederholte Gesuche der Bibliotheksverwaltung um die Vergrößerung des Etats wurden von den zaristischen

Behörden stets abgelehnt, obwohl der Etat der Tartuer Bibliothek am Anfang dieses Jahrhunderts nur 30—50% desselben anderer russischer Universitätsbibliotheken ausmachte. Dazu gesellten sich noch weitere Umstände, die die finanzielle Lage der Tartuer Bibliothek vielfach erschwerten: vor allem das Sinken des Rubelkurses auf dem Weltmarkt und das Ersetzen der deutschen Unterrichtssprache an der Tartuer Universität im Jahre 1893 durch das Russische. Diese Reform hatte die Nachfrage nach der russischen Literatur rasch ansteigen lassen und ermöglichte es nicht, den laufenden Erwerb der ausländischen Literatur fortzusetzen.

Dank der sachkundigen Erwerbungsstätigkeit gelang es jedoch der Bibliothek, den wesentlichen Teil von wissenschaftlichen Zeitschriften des In- und Auslands (deutsche, französische, englische, im letzten Viertel des vorigen Jahrhunderts auch noch skandinavische, italienische, amerikanische u. a. Zeitschriften) zu erhalten. Der Zufluß von neuen Publikationen wies in dieser Zeit steigende Tendenz auf: in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts erwarb man jährlich durchschnittlich 3 bis 6 neue Zeitschriften, in einzelnen Fällen sogar viel mehr (im Jahre 1875 gab es 15, im Jahre 1876 — 65, im Jahre 1880 — 43, im Jahre 1889 — 17 periodische Schriften usw.), am Anfang unseres Jahrhunderts aber durchschnittlich 15 Zeitschriften jährlich.

Eine mehr oder weniger regelmäßige, doch zunehmende Vervollständigung des Zeitschriftenbestandes wurde nur unter bestimmten wesentlichen Umständen möglich, wie z. B.: das Recht der Bibliothekskommission die Etatsumme entsprechend den jeweiligen Bedürfnissen, nach Arten der Literatur oder nach Lehrstühlen zu regeln, evtl. die Mehrausgaben ins Budget des nächsten Jahres zu übertragen. Eine wesentliche Rolle spielten dabei auch die Zuschüsse, die vom Universitätsdirektorium aus den sog. Spezialmitteln auf Gesuche der Bibliotheksverwaltung oftmals erteilt wurden, so lange es bei den recht bescheidenen finanziellen Verhältnissen der Universität überhaupt möglich war. Einen beträchtlichen Teil von ausländischen wissenschaftlichen Zeitschriften (juristischen, medizinischen, historischen u. desgl. Inhalts, insgesamt 40—50 Titel) hat sich die Bibliothek seit dem letzten Viertel des vorigen Jahrhunderts angeschafft halbpart mit außerhalb der Universität existierenden Vereinen («Akademische Muße», «Akademische Lesehalle», «Deutscher Verein in Livland»). die die örtliche Intelligenz und die ausländischen Studenten vereinigten. Gemäß den getroffenen Vereinbarungen hatten diese Organisationen das Recht, die erworbenen Zeitschriften zuerst in ihren Lesesälen zu benutzen, nach einer gewissen Zeit aber wurden diese der Universitätsbibliothek zur ewigen Verfügung gestellt.

Ungeachtet der getroffenen Maßnahmen sah sich die Bibliothekskommission aus finanziellen Gründen oft gezwungen, auf eine Reihe von laufenden Zeitschriften zu verzichten. Da die

diesbezüglichen Beschlüsse aber meist nicht verwirklicht wurden, gibt es in dem älteren Zeitschriftenbestand keine Lücken, die durch Geldmangel zu erklären wären. Ganz im Gegenteil, es war sogar möglich, eine ganze Reihe von englischen, französischen, russischen u. a. Zeitschriften nachträglich zu erwerben, und erst im Jahre 1907 wurde auf die Bestellung von 19 weniger bedeutenden ausländischen Journalen (statt 109 Zeitschriften und 21 Fortsetzungswerke, wie es vorgesehen war) endgültig verzichtet. Zu jener Zeit enthielt die Zeitschriftensammlung aber mehr als 900 Titel, davon 80% ausländische, meistens auf dem Gebiete der Literaturwissenschaft, Naturwissenschaften, Medizin, Geschichte, Philologie und Jurisprudenz. Die wesentlichsten und bis zum heutigen Tage unausfüllbaren Lücken entstanden erst um die Zeit des Ersten Weltkrieges, da die Einfuhr aus Deutschland gesperrt und die Anschaffungen in anderen Ländern aus Mangel an Valuta verhindert wurden.

Neben dem Kauf wurden die periodischen Schriften in großem Maße auch mittels des Austausches gegen Dissertationen und seit dem Jahre 1893 auch gegen «Acta et commentationes Imp. Universitatis Jurievensis (olim Dorpatensis)» erworben, vor allem periodische Schriften der in- und ausländischen wissenschaftlichen Anstalten und Gesellschaften, aber auch mehrere Privatausgaben. Von den inländischen wissenschaftlichen und politischen Privatzeitschriften hat die Bibliothek durch Tausch insgesamt 133 Titel erworben, die sich nach der Ersetzung der deutschen Lehrsprache durch das Russische als dringend notwendig erwiesen haben.

Den Zeitschriftenbestand der Hauptbibliothek, der im Jahre 1917 mehr als 1000 Titel (in 57 000 Bänden) enthielt, haben mehrere Spezialbibliotheken der Institute und Kabinette der Universität in reichem Maße ergänzt (insgesamt über 1300 Zeitschriften). Bei der Vervollständigung der letzteren, die aus eigenen Mitteln erfolgte, wurde beachtet, daß man die Anschaffungen der Hauptbibliothek möglichst nicht dubliert. Die organisatorischen Grundlagen der Erwerbungsstätigkeit und ihre Zielstrebigkeit haben somit eine Erwerbung von wertvollsten Zeitschriften auf allen Gebieten gewährleistet und den Tartuer Gelehrten einen ständigen Kontakt mit den wissenschaftlichen Leistungen aller Welt ermöglicht.